

М. П. Бутко,
д. е. н., професор, завідувач кафедри менеджменту та державного управління,
Чернігівський державний технологічний університет
О. М. Шевченко,
к. е. н., доцент кафедри маркетингу,
Чернігівський державний інститут економіки і управління

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РИНКУ ПРОДОВОЛЬЧИХ РЕСУРСІВ

У статті розглядаються методологічні підходи, принципи та оцінка ефективності функціонування регіонального ринку продовольства.

The article observes the methodological approaches, principles and valuation of the effectiveness of the dairy products market.

ВСТУП

Боротьба за ринок, як відзначав Туган-Барановський, являє собою найхарактерніші риси господарського життя нашої епохи. Хороший ринок — ось майже все, що треба сучасному виробнику. Ринок — це вузол, де сплітаються нитки сучасного господарського життя. Ринок управляє виробництвом, а не виробництво управляє ринком [1, с. 22—25].

Дослідження регіонального продуктового ринку, проблем його територіальної організації, оцінки ефективності функціонування і адекватного застосування системного аналізу вимагають розгляду даної категорії як відкритої системи, що самоорганізується. Властивості стійкої регіональної економічної системи як самостійної цілісності виникають і підтримуються в результаті системних зв'язків між її окремими елементами (підсистемами). Відбувається це завдяки виникненню емерджентних властивостей і синергетичного ефекту взаємодії окремих елементів (підсистем) регіональної економічної системи [2, с. 14—17].

Для вирішення досить складних управлінських завдань, які належить вирішувати у ситуаціях високого рівня невизначеності, потрібні спеціальні наукові розробки. Однією з них є програма комплексного дослідження регіонів і розробка оптимальних управлінських стратегій на середньострокову перспективу.

У дослідженнях науковців вже сформовані певні методико-методологічні основи проблем регіонального розвитку.

Основні засади сучасної методології вивчення динамічної результативності внутрішнього ринку було розроблено у вигляді відомої парадигми "базові умови — структура ринку — поведінка — результативність". Вона сформована на основі моделей, запропонованих Едвардом С. Мейсоном (Гарвард) у 30-ті роки минулого сторіччя та доопрацьованих багатьма науковими школами [6, с. 76].

Зокрема, В.І. Чужиков зробив істотний внесок у формування методики і методології регіональних досліджень, розробку індикативної методики вимірів регіональної динаміки. Л.О. Петковою була запропонована методика оцінювання регіонального потенціалу для забезпечення економічного зростання та сформульовані методичні підходи до визначення його ефективності. В.В. Третяк у своїх дослідженнях розробив методологічний інструментарій аналізу розвитку зовнішньоекономічних зв'язків і запропонував методологічне забезпечення формування регіональної зовнішньоекономічної політики. Методологічні основи оцінки інвестиційного клімату розроблені в праці Г.Ю. Панікара [7, с. 191].

Методології прикладного аналізу ринків приділяли також увагу такі автори, як Л. Дейнеко, Л. Мазник, Х.

Махмудов, Б. Пасхавер, О. Пустовойт, В. Реутов, П. Сабдук, М. Сичевський, Т. Мельник, О. Шубравська.

Водночас недостатньо уваги приділялося побудові комплексної методології регіональних економічних досліджень та регіональних продуктових ринків.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою статті є визначення методологічних підходів, принципів та оцінка ефективності функціонування регіонального ринку продовольства.

РЕЗУЛЬТАТИ

У сучасних наукових дослідженнях, особливо прикладного характеру, слід розмежовувати поняття "підхід" та "метод", враховуючи при цьому їхню діалектичну єдність. Виходячи із сучасних уявлень, підхід можна розглядати як філософську, теоретичну позицію дослідження, стратегію вивчення того чи іншого процесу. Саме прийнятий дослідником підхід визначає вибір конкретних методів вирішення проблеми.

Метод пізнання будь-якої науки можна визначити як сукупність розумових прийомів і практичних операцій щодо збору, опрацювання і подання інформації, потрібної для вирішення певних завдань.

Метод — це своєрідні тактичні прийоми дослідження. Тільки єдність підходів і методів дослідження соціально-економічних процесів, у тому числі функціонування регіонального ринку продовольчих ресурсів, забезпечує високу наукову результативність [7, с. 43—44]. Дослідження процесів розвитку і розміщення продуктивних сил здійснюється за допомогою сукупності багатьох підходів: галузевого, міжгалузевого, регіонального, системно-структурного, історичного, комплексного, екологічного, проблемного, програмно-цільового, відтворювального.

При побудові методології дослідження виникають труднощі об'єктивного трактування самої категорії "методологія". Методологія визначається як "вчення про методи пізнання, тобто про систему принципів, правил, способів і прийомів, призначених для успішного вирішення пізнавальних задач" [1]. Також методологію можна визначити як "концептуальне уявлення про методи дослідження, правила, прийоми та алгоритми мислення при створенні теоретико-практичної концепції наукового дослідження, які забезпечують досягнення науково-дослідних цілей" [7]. На думку А. Гальчинського, "сучасна методологія виходить з того, що в новітніх системних трансформаціях складність проникає в суть самого порядку речей" [3, с. 6].

Структурно методологія економічних досліджень на регіональному рівні повинна включати: постановку гіпотези дослідження, методологічні принципи, функції, підходи, систему методів дослідження, алгоритм, кри-

Рис. 1. Алгоритм і система методів дослідження регіональних економічних систем [7]

терії оцінки результатів дослідження тощо [7].

Гіпотеза дослідження полягає в обґрунтуванні процесів трансформації регіональних економічних систем на основі практичної реалізації принципу єдності забезпечення економічного розвитку регіонів і розробки стратегічних напрямів економічних трансформацій на регіональному рівні, що дасть змогу виявити фактори, механізми й напрями регіонального розвитку з метою підвищення добробуту і якості життя населення, забезпечення стійких темпів економічного зростання, регіональної економічної безпеки, посилення конкурентних позицій регіонів України, зростання ефективності структурної організації економіки регіону.

Методологія регіональних досліджень виконує такі функції: визначає способи одержання наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища в регіональній економіці; забезпечує загальність одержання аналітичної інформації щодо досліджуваних процесів або явищ; формує напрями дослідження, за допомогою яких досягається певна науково-дослідна мета; забезпечує уточнення, збагачення й систематизацію термінів і понять у регіональній економіці; створює систему наукової інформації, що базується на об'єктивних фактах і логіко-аналітичних інструментах наукового пізнання.

На перших стадіях формування методології регіональних економічних досліджень одним з ключових етапів є розроблення концепції дослідження. Концепцію дослідження можна визначити як систему поглядів щодо побудови певного предмета або явища, його функціонування, що сприяє його розумінню, тлумаченню, вивченню головних ідей.

Наступним елементом методології наукового дослідження є визначення методологічних принципів його проведення. Методологічні принципи регіональних досліджень умовно можуть бути розділені на фундаментальні, загальнонаукові й конкретно-наукові.

Виходячи з теми дослідження, необхідно приділити увагу також і принципам менеджменту регіонального ринку продовольчих ресурсів.

Знання й урахування принципів у практичній діяльності є найважливішою умовою ефективного управління. Більшість авторів, таких як Н. Мартиненко, М. Мескон, Г. Щокін, М. Головатий, О. Антонюк, В. Сладкевич, Ф. Хміль, А. Шегда, В. Федоренко, А. Дідковська, О. Кузьмін, Г. Осовська, А. Федулова, приділяють увагу загальним принципам менеджменту, окремо виділяють організаційні принципи та принципи, локалізовані за зонами і напрямками управлінської діяльності.

На нашу думку, особливості менеджменту регіонального ринку продовольства базуються на таких методологічних принципах: законності, комплексності, сталості, планованості, пріоритетності, збалансованості, ефективності, субсидіарності, стабільності. В умовах вступу України до СОТ дія зазначених принципів доповнюється потребами адаптації інтегрованості.

Принципи повинні враховуватися не ізольовано, а в комплексі. Їх знання й практичне застосування дослідниками повинно сприяти розробленню зваженої регіональної політики довгострокового економічного зростання та забезпечення на цій основі підвищення якості життя населення.

Ще одним з ключових елементів розроблення методології регіональних соціально-економічних досліджень є визначення методологічних підходів. Доцільно комплексне й взаємодоповнює використання системного, структурно-функціонального, синергетичного та інших методологічних підходів.

Основною метою дослідження регіонального ринку продовольчих ресурсів як системи для підвищення ефективності її функціонування, є інформаційне забезпечення управління розвитком ринку і його

якістю відповідно до споживчих вимог, збалансованістю попиту і пропозиції. Необхідно постійно відстежувати динаміку великої кількості показників, транзакцій "виробник — споживач", тобто потрібно мати систему даних базового рівня в часі і просторі. Обґрунтування стратегії розвитку регіонального ринку продовольства вимагає його постійної діагностики, яка є ефективним інструментом об'єктивної оцінки стадійних ситуацій та наявних проблем, а також базою для обґрунтування управлінських рішень.

Для кількісної діагностики стану регіональних соціально-економічних підсистем також здійснюються побудова сукупності показників і порівняння їх поточних значень з певними нормативними, базисними або пороговими величинами, що відображають відповідно розрахунковий, початковий або критичний стани цих підсистем. При цьому спільними для всіх підходів є групування показників за належністю до економічної, екологічної, соціальної сфер згідно із загальноприйнятим трактуванням сталого розвитку, а також поділ їх на валові й питомі, що відображають масштаби та ефективність використання тих чи інших видів ресурсів, характеризують результати соціально-економічного розвитку [9, с. 69—71].

Отже, застосування різноманітних методів дослідження дає змогу достовірно вивчити теоретичні й практичні аспекти та розробити стратегічні напрями регіонального розвитку. Існує необхідність адаптації до сучасних умов традиційних методів досліджень і застосування нетрадиційних методів. Узагальнено алгоритм і систему методів дослідження регіональних економічних систем можна представити таким чином (рис. 1).

Оцінювання регіональних трансформаційних процесів передбачає застосування методик визначення потенціалу й рівня регіонального розвитку, параметрів тінізації регіональної економіки, економічної, продовольчої й зовнішньоекономічної безпеки регіону, інвестиційної привабливості, індексу людського розвитку; ефективності функціонування регіональних господарських систем — ефективності регіонального розвитку.

Система регіональних методів дослідження може бути доповнена методологією маркетингових досліджень яка починається з вивчення цільового ринку збуту в послідовності: збір інформації, аналіз, оцінка запитів і потреб споживачів (переробних підприємств), обсягу реалізації продовольчої продукції, місткості ринку; проведення його товарної, територіальної, цінової і споживчої сегментації; дослідження конкурентної ситуації, споживчих властивостей конкуруючих товарів, організацій

маркетингу конкурентів; прогнозування динаміки попиту і визначення тенденції розширення або звуження ринку [4].

Однією з найважливіших умов успіху регіонального ринку є наявність адекватної, всебічної, повної та своєчасної інформації щодо стану його кон'юнктури, а також основних закономірностей і тенденцій її розвитку. Вона необхідна для розробки відповідної державної соціально-економічної політики, регулювання низки ринкових процесів, аналізу соціальних наслідків ринкової діяльності, прогнозування структурних зрушень регіонального ринку. В цьому контексті слід зазначити, що дослідження складних систем, якими є ринки, потребує широкого залучення статистичних методів [5]. Тільки результати статистичного дослідження дозволяють висвітлити стан ринку, характеризувати його структуру і динаміку, дати оцінку стійкості його параметрів, виявити і змодельовати вплив комплексу ринкових чинників, скласти прогноз його подальшого розвитку. Такі дослідження тісно пов'язані й, у певному розумінні, переплітаються з маркетинговим дослідженням.

Це ставить низку конкретних завдань, вирішення яких потребує застосування методів статистичного аналізу пропорційності. Серед них основне місце належить завданню впорядкування узгодженості розподілу таких показників, як: ресурси і результати діяльності підприємств харчопродовольчого комплексу; чисельність населення і споживання окремих продуктів; доходи населення та обсяг витрат тощо. Об'єднувальною ознакою можуть бути регіони, групи фізичних та юридичних осіб тощо. При аналізі пропорційності важливе місце належить порівнянню з певними критеріями, які визначають якість розподілу.

Комплекс методів аналізу пропорційності дає змогу визначити ступінь впливу окремих чинників на розподіл результативної ознаки за допомогою коефіцієнтів концентрації, а частинні характеристики розподілу — коефіцієнти локалізації — роль окремих груп або одиниць розподілу у формуванні узагальнюючої міри концентрації.

Динаміка цих характеристик розподілу дає змогу визначити тенденції розвитку пропорційності основних параметрів ринку продовольства під впливом розподілу окремих чинників і на цій основі обґрунтувати відповідні управлінські рішення.

Методи прогнозування можна класифікувати за ступенем формалізації, загальним принципом дії, наявністю і засобами одержання кон'юнктурно-прогнозої інформації. Перші з них застосовуються, коли неможливо врахувати вплив чинників через значну складність об'єкта прогнозування. Ці методи базуються на інформації, що отримана за оцінками спеціалістів-експертів. Формалізовані методи базуються на фактично наявній інформації про об'єкт прогнозування і його попередній розвиток.

Крім того, методи прогнозування можна поділити на якісні і кількісні. Якісні методи засновуються на логічному аналізі, що впливає із загальних закономірностей розвитку і мають на меті в загальній формі окреслити коло довгострокових проблем і розкрити можливості його розширення. Кількісні, суто формальні методи, складаються з математичного аналізу статистичного матеріалу, що характеризує розвиток досліджуваного об'єкта прогнозування за певний період.

Загалом методами прогнозування можна назвати сукупність прийомів і оцінок, що дають можливість на основі аналізу ретроспективних внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків, властивих досліджуваному об'єкту, а також їхніх змін винести судження з певною ймовірністю, що стосуються майбутнього розвитку цього об'єкта. Задача прогнозування регіонального споживчого ринку полягає

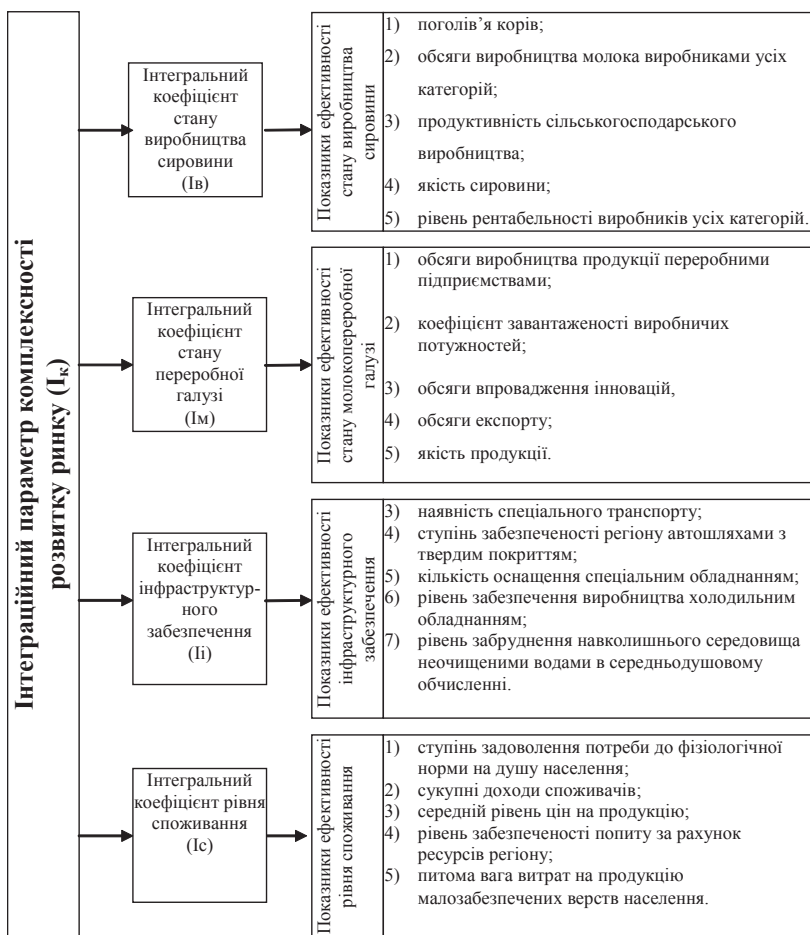

Рис. 2. Комплексна оцінка ефективності функціонування регіонального ринку

в тому, щоб з окремих явищ і фактів скласти картину їх внутрішньої взаємодії і напрямів розвитку.

Основними принципами, на яких базується прогнозування регіонального споживчого ринку, є цілеспрямованість, системність, наукова обґрунтованість, багаторівневий опис, інформаційна єдність, адекватність прогнозів об'єктивним закономірностям розвитку [4].

Всі види прогнозування можна розглядати як доповнення методів аналізу об'єктивних кон'юнктурних процесів до загального дослідження тенденцій їх розвитку. Кон'юнктурна інформація аналізується за допомогою методів загальносистемного аналізу, опрацювання рядів динаміки, економіко-статистичних методів [5]. Особливе місце серед них займає кореляційно-регресійний аналіз. Розробляючи методологічні основи регіональних економічних досліджень, необхідно приділити увагу визначенню критеріїв оцінювання достовірності результатів дослідження. Отримані результати дослідження (теорії, теоретичні побудови, концепції, прогнози, програми розвитку тощо) повинні мати певні принципи-критерії: предметність, повноту, несуперечність, інтерпретованість, перевірюваність, достовірність.

У процесі обґрунтування управлінських рішень щодо розвитку ринку продовольства важливе місце належить порівнянню системи показників, які відображають стан взаємозв'язаних елементів відтворення, зокрема співвідношення виробництва і споживання окремих продуктів. Це завдання вирішується за допомогою балансового методу.

Ефективний розвиток ринку продовольства передбачає багатоаспектну збалансованість, зокрема: між споживанням та виробництвом, між експортом та імпортом, між витратами й ефектом тощо. Разом з тим диспропорції між ринками та їхніми елементами можуть викликати кризові ситуації, ускладнювати ринкові відносини та робити ринок недостатньо ефективним.

Показники пропорційності ринку розширюють характеристики ринкової ситуації, дозволяють визначити

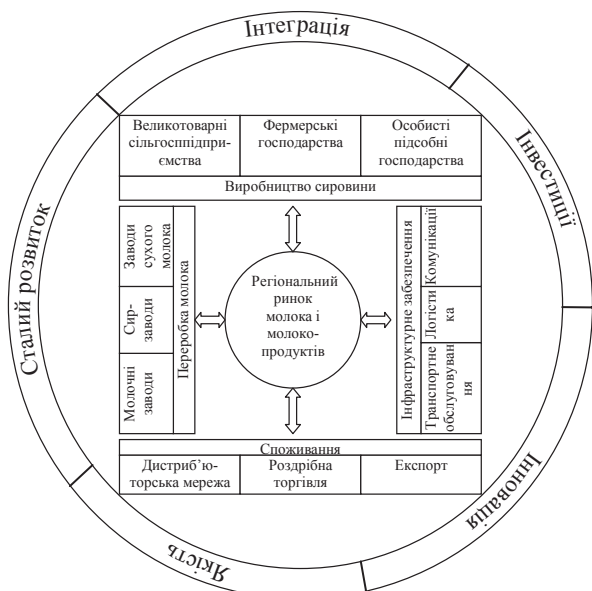

Рис. 3. Блок-схема кластерного аналізу регіонального ринку молока і молокопродуктів

ти тип ринку і виявити деякі структурні закономірності його розвитку.

Вищезазначені показники дозволяють виконувати сегментування ринку на основі кластерного аналізу, який дозволяє розглядати достатньо великий обсяг інформації і різко скорочувати великі масиви соціально-економічної інформації, робити їх компактними і наочними. Використанню кластерного аналізу для класифікації соціально-економічних об'єктів присвячено ряд наукових публікацій Я.І. Єлейка, Р.Т. Грищук, Н.Ю. Подольчака, А.О. Цапіна, Л. Антонюк, В. Сацик [8].

Кластерний аналіз — це багатомірна статистична процедура, яка передбачає збір даних, що зберігають інформацію про вибірку об'єктів, та упорядкування об'єктів у порівняно однорідні групи. У маркетингу кластерний аналіз використовується для сегментування ринку за групами споживачів, за параметрами продукції, за основними конкурентами тощо.

Дослідження, які використовують кластерний аналіз, характеризують п'ять основних кроків: 1. Вибір вибірки для кластерного аналізу. 2. Визначення множини ознак (кількісних, рангових, якісних), за якими проводиться кластеризація. 3. Визначення відстані та міри подібності між об'єктами. 4. Використання ієрархічної кластер-процедури для створення груп подібних об'єктів [8]. 5. Перевірка достовірності результатів кластерного аналізу. Існує багато способів розподілу сукупності об'єктів на кластери.

ВИСНОВКИ

В умовах глобалізації і посилення міжнародної конкуренції розвиток економіки України стає все більш залежним від конкурентоспроможності кожного регіону. Світовий досвід успішності функціонування регіональних господарських систем доводить залежність їх результату не лише від класичних факторів — ресурсного, просторового, технологічного, але і вдалого їх взаємопоєднання та взаємопроникнення, чого можна досягти лише через кластерну модель галузево-територіального розвитку. Забезпечення комплексності у розвитку господарства регіонів є необхідною умовою підвищення його ефективності та зростання рівня життя населення. Комплексність як внутрішнє явище господарства району забезпечується такими чинниками: поліпшення й удосконалення форм організації виробництва; взаємозумовлене і збалансоване зростання матеріального виробництва та галузей інфраструктури; раціоналізація внутрішньорайонних і міжрегіональних економічних зв'язків; постійне вдосконалення систем охорони природи і ефективне ви-

користання ресурсів. Особливе значення для подальшого розвитку має раціональне використання виробничих потужностей переробних підприємств, концентрація виробничої сировини із зосередженням потужностей з їхньої промислової переробки, впровадження комплексної переробки сировини, збільшення її частки на виробництво сиру і сухих молочних продуктів, широке використання безвідходних технологій.

Комплексна оцінка ефективності функціонування регіонального ринку продовольчих ресурсів визначається в результаті інтегрального поєднання показників (рис. 2), сформованих на основі різних класифікаційних підходів до критеріїв оцінки: соціально-економічних цінностей, якісних та кількісних параметрів, факторів екстенсивного та інтенсивного розвитку за формулою:

$$I_k = \frac{\sum_{i=1}^n (I_e + I_m + I_i + I_c)}{n} \quad (1),$$

де I_k — інтеграційний параметр комплексності розвитку ринку;

I_e — інтегральний коефіцієнт стану виробництва сировини;

I_m — інтегральний коефіцієнт стану молокопереробної галузі;

I_i — інтегральний коефіцієнт інфраструктурного забезпечення;

I_c — інтегральний коефіцієнт рівня споживання.

Заключним етапом комплексного дослідження доцільно використати метод кластерного аналізу через групування оцінки рівня менеджменту окремих блоків регіонального ринку продовольства та визначення на цій основі інтегрального показника стану ринкової системи в цілому. Прикладом такого аналізу може бути блок-схема аналізу стану ринку молока і молокопродуктів (рис. 3).

Кінцева мета цього процесу — формування управлінських рішень, спрямованих на задоволення ринкових потреб та створення конкурентноздатного сукупного інноваційного продукту.

Література:

1. Бутко М. Диверсифікація і інновації як апіорні чинники адаптації харчової промисловості до вимог СОТ / М. Бутко // Економіка та держава. — 2008. — № 9. — С. 22—25.
2. Василенко В. Методологія економічної діагностики регіонів / В. Василенко // Економіка України. — 2008. — № 9. — С. 4—17.
3. Гальчинський А. Методологія складних систем / А. Гальчинський // Економіка України. — 2007. — № 8. — С. 4—19.
4. Махмудов Х. Методологія досліджень, щодо формування попиту і стимулювання збуту на ринку продовольства / Х. Махмудов // Агросвіт. — 2008. — № 12. — С. 26—28.
5. Мельник Т. Методологічні підходи до дослідження кон'юнктури товарних ринків / Т. Мельник // Формування ринкових відносин в Україні. — 2008. — № 12. — С. 148—154.
6. Пустовойт О. Результативність внутрішнього ринку національної економіки: методологія та аналіз / О. Пустовойт // Економіка і прогнозування. — 2007. — № 4. — С. 75—92.
7. Реутов В. Методологія дослідження регіональних трансформацій / В. Реутов // Держава та регіони. Серія Економіка та підприємництво. — 2008. — № 6. — С. 189—196.
8. Тоцька О. А. Кластерний аналіз областей України за випуском продуктів харчування / О. А. Тоцька // Регіональна економіка. — 2005. — № 3. — С. 67—76.
9. Шубравська О. Регіональний аспект сталого економічного розвитку агропродовольчої системи України / О. Шубравська // Економіка України. — 2009. — № 5. — С. 68—76.

Стаття надійшла до редакції 26.07.2011 р.